

Indføring i dialektik – Introduktion til G.W.F. Hegels 'Logikkens nærmere begreb og inddeling'

Anna Cornelia Ploug

Fra og med Hegel betegner dialektik den logiske bevægelse, hvormed noget drives frem og forandrer sig gennem sin egen negation. I Hegel-receptionen såvel som i den post-hegelianske filosofi går særligt spørgsmålet om negativitetens væsen og dynamiske funktion igen. Hvad end dialektikken betragtes som et ontologisk forhold eller som en metodisk strategi, er det helt afgørende at forstå, hvordan dens logiske struktur består i en produktiv brug af negation og modsigelse som katalysator for udviklingsprocesser. I det her oversatte uddrag fra encyklopædi-logikken (forkortet EL) giver Hegel en enestående fremstilling af de tre trin i sin spekulative dialektik og anskueliggør i samme ombæring forholdet mellem dialektik og skepticisme såvel som forstanden og fornuftens respektive roller for erkendelsen, ligesom han fremlægger en række eksempler på hvor i naturen og samfundslivet, det dialektiske udfolder sig.

Hegels opfattelse af det dialektiske står i forlængelse af, men adskiller sig også tydeligt fra, dets forudgående udfoldelse hos Platon og Kant. Syvende bog af Staten (521c–539e) beskriver, hvad der skal til for at den vordende filosof gennem matematisk uddannelse og fysisk træning kan lære det højeste af alle studier, nemlig dialektikken. Hos Platon betegner den dialektiske kunst dels det at artsbestemme ved kombinatorik og inddeling (*διαίρεσις*), som det beskrives i Sofisten (253c–254a), dels den tankemåde som benytter sig af fornuftig dialog (*διαλέγεσθαι ἐπιστήμης*), hvilket består i at undersøge de bagvedliggende antagelser indtil man når et tilgrundliggende princip, frem for at slutte ud fra hypoteser (Staten, 511b–d). Udover at det dialektiske hos Hegel ligesom hos Platon er et spørgsmål om korrekt begrebslig bestemmelse, går det dialogiske element igen: at tale sammen eller diskutere (*διαλέγω*) ikke forstået som forsøget på at nå konsensus, men netop som et opbyggeligt konfliktforhold. Pointen er,

Anna Cornelia Ploug, ph.d.-studerende

acploug@ruc.dk

Universitetsvej 1, 42.1 4000 Roskilde Danmark

at der i en dialog er mere end én tale, en splittelse i (sam)talen mellem to parter. Når denne forskel bliver udtalt, bliver den nye erkendelse til.

Kant, derimod, bruger 'dialektik' pejorativt som navnet på fornuftens grænseoverskridende ideer om det ubetingede, en "skinlogik", som det hedder i Kritik af den rene fornuft (B84). Hans positive brug af begrebet (transcendental dialektik) består omvendt i at afdække hvorledes dette misbrug af forstandskategorierne, eller brugen af dialektikken som værktøj (organon) snarere end gyldighedskriterie (kanon) finder sted. Igen er dialektisk tænkning knyttet til det absolutte, det ubetingede eller 'første'. Og, helt centralt, indebærer det dialektiske et modstridende forhold – antinomierne (B431–B454) er antitetiske sætninger (tese over for antitese) – samtidig med at det er en intim og nødvendig del af tænkningen som sådan. Hegels manøvre er så at klandre Kant for ikke at gå planken ud: nok render fornuften ind i modsigelser alle vegne den går, men det skyldes ikke dens eget hovmod så meget som virkeligheden selv. Der er modsigelser iboende i "alle genstande", og sidder man dette overhørig, går man glip af "en væsentlig del af den filosofiske betragtning" (EL §48).

Filosofiens opgave er at tænke den konkrete virkelighed. At tænke konkret indebærer at tage det hele i betragtning og se hver enkelt ting i sin sammenhæng og tilblivelseshistorie, snarere end som en isoleret abstraktion. Som Hegel nævner i 'Hvem tænker abstrakt?' (fra o. 1808), er det først i den modne og dannede fornuft – snarere end i forstandens rigide sort/hvid-tænkning – at denne opgave kan tilvejebringes. Men ligeså vel som der i den kloge, gamle kone 'bor en ung pige, der ikke vil dø', er en skematisk fremstilling nogle gange den bedste indgang til en kompliceret eller fremmed tankemåde – og betingelsen for at man kan komme videre. Af samme grund – og lykkeligvis for os – giver Hegel da også med denne tekst behørig plads til forstandstænkningen, der ordner ting i isolerede kasser og afgrænsede trin og jo dog "må indrømmes sin ret og fortjeneste" (§80, tilføjelse). Med "Logikkens nærmere begreb og inddeling" giver han en sjældent programmatisk fremstilling af grundprincipperne for sin tænkning, og teksten vil som sådan være den ideelle indføring i dialektik for den 'ungdommelige' eller systematik-tørstende tænker.

I første del af sin Encyklopædi over de filosofiske videnskaber (Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften), der udkom i 1817 og igen i revideret form i 1827 og 1830, behandler Hegel logikken og altså de kategorier eller 'tankebestemmelser' som tænkningen tager form igennem. Men inden han går i gang med at udlede disse bestemmelser fra det mest simple (væren-intet-tilblivelse) og til den fyldestgørende bestemmelse, den absolutte ide, kommer han med nogle indledende betragtninger ('Vorbegriff', EL §§19–83). Disse paragraffer falder altså imellem introduktionen og logikkens tre dele (læren om hhv. væren, væsen og begreb), og har i modsætning til delene ikke et direkte tekstuel modstykke i hovedværket Logikkens videnskab (forkortet WdL for Wissenschaft der Logik, 1812–1816), som ofte kaldes 'den store logik' til sammenligning med 'den lille' encyklopædi-logik. Det her oversatte stykke ved navn "Logikkens nærmere begreb og inddeling" ("Näherer Begriff und Einleitung der Logik", EL §§79–83) kommer efter, at Hegel har gennemgået de tre 'standpunkter over for objektivitet' – nemlig den gamle metafysik (der med Wolffs opdeling består i ontologi, kosmologi, psykologi og rationel teologi); empirismen og den kritiske filosofi (Hume og Kant); og forestillingen om intuition og umiddelbar viden (særligt hos Jacobi).

Stykket består som resten af encyklopædien af tre niveauer: hovedteksten, der følger paragrafnummeret; anmærkningerne, der er markeret ved indryk, og endelig tilføjelserne (Zusätze), der i modsætning til de to første typer ikke er baseret på Hegels eget manuskript, men derimod på notater af studerende, der fulgte hans forelæsninger. I forordet til anden udgave (1827) pointerer Hegel at encyklopædien tjener som lærebog, der skal suppleres med yderligere forklaring, hvilket tilføjelserne i deres egenskab af nedskrevne mundtlige udredninger netop afspejler.

Den koncentrerede form har den konsekvens, at de logiske overgange ikke er ligeså tydelige som i den store logik. Omvendt udmærker tekstens karakter af studieredskab sig ved ikke bare at gøre logikkens overordnede struktur mere overskuelig for læseren, men også at give anledning til den kondenserede og i en vis forstand 'uvidenskabelige' gennemgang af dialektisk tænkning som vi får i denne tekst. Som Hegel husker os på i begyndelsen og igen ved afslutningen af det velkomponerede og således forbeholdsinddrammede stykke, er den

udlægning af det logiske vi præsenteres for ”kun anticiperet og historisk” (§79, cf. §83, tilføjelse), dvs. den er en foregribende (endnu ikke godtgjort) opremsning (snarere end deduktion) af det logiske og inddelingen af Logikken. Med andre ord er ”Logikkens nærmere begreb og inddeling” ikke forudsat af de tre dele i Logikken, hvis kunststykke netop består i dens metodiske forudsætningsfrihed – det er snarere omvendt. Men dens pædagogiske smuglig tilbyder os at stifte præliminært bekendtskab med en række operative greb som kan være en god støtte, når man skal følge de logiske bestemmelsesprocesser, så længe man bare er klar til at lade den smukke tredeling bryde sammen for øjnene af én, når begrebsudviklingerne ikke arter sig helt så skematisk.

Tekststykket er struktureret omkring de tre sider af det logiske, der også omtales processuelt som svarende til tre momenter i det dialektisk-spekulative ræsonnement. Først er der forstandstanken, hvis fortjeneste såvel som begrænsning er, at det er en statisk og distinktionsivrig form for identitetstænkning, der fastholder bestemmelser i abstrakt form, dvs. forstår enhver ting i egen ret (lt. ab-straho: trække væk, uddrage). Hegel har den sjove bemærkning, at det kun er for så vidt at man normalt associerer filosofi eller tænkning overhovedet med forstandstænkning, at den har fået ry af at være ”hård og ensidig” (§80, tilføjelse). I virkeligheden er ’det forstandige’ kun det første – men nødvendige – moment i tænkning. På sin vis skyldes Hegels ambivalens med det omtalte tekststykke netop at selve præsentationen af logikkens tre sider udgør et eksempel på en forstandsøvelse.

Det andet moment er det dialektiske eller negativt-fornuftige, kort sagt negationen, der vel nok er kernebegrebet i hegeliansk tænkning. Negativitet er intet mindre end ”selvbevægelsen og livets indvendige pulseren”, som det hedder i kapitlet om modsigelse (Widerspruch), der kan siges at være negationenens kulmination som kategori (WdL I.2.C, anm. 3). Det helt afgørende greb at se her er, hvordan den negative afsværgelse af et bestemt indhold – det, som forstandstanken havde optegnet – i sig selv fremviser et nyt og afledt begrebsligt indhold. Bemærk at Hegel her specifikt kalder denne anden side for ’dialektik’, mens man ellers ville betegne forløbet i sin helhed for dialektisk. Forskellen på skepticisme og dialektik, som Hegel diskuterer i tilføjelserne til §80, er i hans gengivelse netop, at hvor den første anskuer det negative som en

blindgyde, ser den anden det som et udviklingspotentiale: når ”dialektikken har det negative som sit resultat, så er dette, netop som resultat, tillige det positive, for det indeholder det, hvorudfra det resulterer, som ophævet i sig.” (oversættelse af G.W.F. Hegels ”Logikkens nærmere begreb og inddeling” i nærværende særudgave, s. 101). Ideen om negation som ikke bare mangel eller ødelæggelse, men også tilvejebringende en positiv bestemmelse, tilskriver Hegel med sin vane for intellektuel projektion Spinoza med sætningen enhver bestemmelse er negation (lt. *omnis determinatio est negatio*), som han mener er ”af uendelig vigtighed” (WdL I.2.A.b, anm.; cf også EL §91Z). At den refererede sentens hos Spinoza, som man finder i brev 50 til Jarig Jelles, egentligt lyder *determinatio negatio est* og angår geometriske former, er her mindre væsentligt. Det afgørende er at forstå den radikale ide, at det negative ikke bare er intet, men udgør et defineret fravær: en ’bestemt negation’ (bestimmte Negation), for at bruge et udtryk, der trods sin sjældne tilstedeværelse i Hegels tekst af kommentatorer ofte ses som indbegrebet af den dialektiske synsvinkel.

Det tredje moment kalder Hegel det spekulative eller positivt-fornuftige og det betegner resultatet af negationens formidling af det oprindelige indhold. Det er således ikke resultatet forstået som en kontinuerligt følgende og afsondret tredje bestemmelse, men den betragtning der rummer de forudgående bestemmelser i sig som ideale momenter. Som vi så i citatet oven for, taler Hegel om at indeholde det der går forud ”som ophævet [*aufheben*] i sig” (se terminologisk redegørelse i oversættelsen, note vi). En anden måde at sige det samme på er at det spekulative begreb består i dets logiske konstitutionshistorie, og når Hegel forbinder det med konkretion, er det netop fordi det er den form for (fornufts)tænkning, der sammenbinder det konfliktfyldte logiske forløb til én affirmativ helhed (lt. *con-cresco*: fortætte, vokse sammen). Denne tredje side af det logiske udbygger og kvalificerer således fornuftstænkningen. ”Filosofien har altså helt og holdent ikke med rene abstraktioner eller formelle tanker at gøre, men derimod udelukkende med konkrete tanker” (§82). Det konkrete indebærer en vidtgående relationalitet, og det er akkurat som følge af denne tankeforms dynamiske karakter at den strider imod en doktrinær fremstillingsform.

Oversættelsens tekstgrundlag er den historisk-kritiske version af encyklopædi-logikkens tredje udgave (1830) samt Leopold Hennings samling af tilføjelser, der er en sammenskrivning af noter fra forskellige kilder. De to tekstspor kan findes i Felix Meiner Verlags Gesammelte Werke, bind 20 hhv. bind 23.3 (red. Wolfgang Bonsiepen og Hans-Christian Lucas, 1992, hhv. Annette Sell og Walter Jaeschke, 2017, Hamborg). I lighed med Suhrkamps udgave, bind 8 i Werke in zwanzig Bänden (red. Eva Moldenhauer og Karl Markus Michel, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1971), bringes 1830-versionen sammen med Hennings opsamling af tilføjelser. For at erindre om at tilføjelserne ikke stammer fra Hegels egen hånd og derfor muligvis bør vurderes anderledes end manuskriptteksten, er disse sat med mindre skriftstørrelse.

Teksten er undervejs blevet sammenlignet med Augusto Veras franske oversættelse fra 1859 og T.F. Geraets, W.A. Suchting og H.S. Harris' oversættelse fra 1991, der er den engelske standardudgave. Alle de oprindelige fremhævelser er bibeholdt som kursiv, og visse steder er lange sætninger brudt op (fx "Et dannet menneske stiller sig ikke tilfreds med noget tåget og ubestemt [...] det bestemte punkt som det handler om, for øje." §80, tilføjelse). Jeg har foretrukket at teksten fungerer på dansk frem for at man partout skal kunne høre det tyske i hver en sætning. Konsekvens er vægtet højt når det gælder termer som har en begrebslig status i Hegels filosofi. Således gengives Entgegengesetztes med 'modsætning' (§80, tilføjelse), mens Widerspruch gengives med 'modsigelse' og Gegenteil med 'modpart' (engelsk: 'opposition; 'contradiction' og ingen fast term for sidstnævnte). Gennemskueligheden er her vigtig i og med at de to første termer betegner logiske begrebskategorier. Ved de vigtigste begreber har jeg lavet en note. Andre vil for den latin- eller engelskvante filosofiske læser glide umærkeligt ind i det hverdagsproglige. Således gengiver 'overskridelse' (§81) Hinausgehen – der egentligt vil sige 'gåen ud over' – og man kunne sagtens have valgt den mere teknisk-filosofiske term 'transcendens', som vi kender så godt, men jeg har valgt så vidt muligt at holde mig til det danske, i tråd med Hegels præference for modersmål frem for skoleterminologi.